

УДК 811.112.2'373.7 (436)

ЕТНОКУЛЬТУРНА СВОЄРІДНІСТЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З ЛЕКСИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ПОБУТУ НІМЕЦЬКОГО НАРОДУ У ТВОРАХ ЙОЗЕФА РОТА

Коцюба О.П.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

У статті висвітлено семантичну організацію й оцінний параметр фразеологічних одиниць з назвою предмета німецького побуту в творчому доробку Йозефа Рота, виділено основні види їхнього модифікування.

Ключові слова: *фразеологічна одиниця з лексичним компонентом, побут, фразеосемантичне поле, конотація, номінація, фразеологічна модифікація.*

Кожна фразеологічна одиниця відбиває особливості світосприйняття етносу крізь призму мови і національної культури. Про втілення в мові, зокрема в фразеології "духа народу", про маніфестацію національної специфіки в фразеологічних одиницях (ФО) твердить чимало вчених (В. фон Гумбольдт, В. Маслова, О. Селіванова, В. Телія та ін.). Національно-культурна своєрідність найяскравіше проявляється у фразеологізмах, оскільки вони побудовані на образах, які "достатньою мірою прозорі для певної лінгвокультурної спільноти" [5, с. 82]. За твердженням В. Маслової, фразеологізми представляють собою "колодязь премудрості", дозволяють передати великий об'єм інформації, досягаючи глибини народної культури при одночасній економії мовних засобів [3, с. 75]. Внутрішня форма переважної більшості ФО несе в собі такий зміст, який надає їм етнокультурного забарвлення, тобто, їхнє значення можна інтерпретувати, враховуючи притаманні ментальності певного народу ціннісні стереотипи та установки [3, с. 70].

Стрижневим компонентом чималої кількості ФО виступає назва предмета національної культури. У своєму лексичному складі фразеологізми з таким елементом містять вказівку на сферу матеріальної культури народу. Наша увага до фразеологізмів з лексичним компонентом на позначення німецького побуту у творчому доробку Й. Рота зумовлена загальновідомим фактом, що саме такі ФО є культурно- й національно-специфічними, оскільки безпосередньо віддзеркалюють спосіб життя німецького етносу. Побут ми визначаємо як сферу соціального життя, що охоплює задоволення матеріальних потреб людини в житті, їжі, одязі й освоєння нею духовної культури, людської комунікації та відпочинку [1, с. 183].

Мета нашої розвідки полягає в аналізі семантичних особливостей й оцінних конотацій ФО з лексичним компонентом на позначення побуту німецького народу, зафіксованих у прозі Й. Рота. Фразеопростору романів письменника присвятила своє

дисертаційне дослідження Н. Тимошук. Вона здійснила якісний і кількісний аналіз узуальних і модифікованих ФО, який допоміг їй визначити авторську картину світу, що складається з трьох концептосфер ("Світ людини", "Об'єктивний світ" і "Детермінанти") і характеризується високим ступенем антропоцентризму [6; 7]. У порівнянні з кількісним показником фразеологізмів у творах Й. Рота, встановленим Н. Тимошук (1244 ФО), значно менша частина ФО за своєю внутрішньою формою походить із традиційного побуту німецького етносу [6, с. 7]. Методом суцільної вибірки ми вилучили 132 фразеологізми, що репрезентують національне світобачення німців через найменування предметів німецького побуту. Лексичний компонент на позначення предмета німецького побуту у складі ФО, зафіксованих у творах письменника, виражений: 1) назвами житла (ein offenes Haus haben [12]), 2) назвами предметів обстановки кімнати, житла (von Tische und Bett geschieden sein [18]), 3) назвами частин житлового будинку (j-n an die Wand drücken [17]), 4) назвами отворів у будинку (mit der Tür ins Haus fallen [13]), 5) назвами предметів одягу, взуття та їхніх частин, головних уборів (auf der Hut sein [18]), 6) назвами напитків, страв та їхніх інгредієнтів (j-m eine schöne Suppe einbrocken [14]), 7) назвами речовин, матеріалів, різноманітних мас і трав, пряжі, які використовуються у домашньому господарстві (aus einem ganz anderem Holz geschnitzt sein [17]), 8) назвами металів (ein paar Eisen im Feuer haben [17]), 9) назвами виробів і предметів домашнього вжитку (j-n einen Korb geben [15]).

Виявивши ті фрагменти дійсності, які стали об'єктом фразеологічної номінації у романах Й. Рота, ми встановили, що ФО з лексичним компонентом на позначення предмета побуту (78%) мають антропоцентричний характер, оскільки маркують ментальні характеристики людини та сфери її діяльності. У номінації предметів, явищ і категорій об'єктивного світу бере участь лише 29 ФО (22%), у структурі яких є назва предмета побуту. Диференціюючи спільне значення ФО, що утворюють фразеосемантичне макрополе "Об'єктивний світ", фіксуємо фразеологізми на позначення конкретних понять, предметів, абстрактних понять, їхніх ознак, а також ФО, які виражають ідею кількості та категорію простору, наприклад, das Ei des Kolumbus [14], das Buch der Bücher [15].

У залежності від того, який аспект світу людини характеризують ті чи інші вилучені ФО макрополя "Ментальні характеристики людини та її діяльність", можна виділити чотири фразеосемантичні поля ФО, що відображають: 1) її фізіологічно-інтелектуальний стан; 2) психологічно-вольовий стан; 3) емоційний стан; 4) соціальний статус і діяльність. За спільними більш конкретними семами розбиваємо кожне фразеосемантичне поле на мікрополя, які об'єднують фразеологізми одного категоріального значення. Фразеосемантичне поле ФО зі значенням фізіологічно-інтелектуального стану індивіда (6,06%) поділяється на мікрополя ФО, які вербалізують: 1) обдарованість (in allen Sätteln gerecht sein [9]); 2) досвідченість (mit allen Wassern gewaschen sein [9]); 3) фізичну кваліть і слабкість (das Bett hüten müssen [17]); 4) брак знання, логічного мислення (den Faden verlieren [17]); 5) тямущість, кмітливість (wissen, was die Glocke geschlagen hat [17]). В межах цього поля ФО ми не зафіксували фразеологізмів, які номінують зовнішні

якості людини. Й. Рота віддає перевагу фразеологічним сполукам на позначення рис інтелектуальної зрілості індивіда.

ФО, які покривають семантичний простір, пов'язаний з психологічно-вольовим станом людини (26,5%), утворюють мікрополя ФО на позначення: 1) підлості (Schlingen knoten [11]); 2) легковажності (auf Sand bauen [15]); 3) недоброзичливості (einen Stein nach j-m werfen [15]); 4) підступності, лукавства і віроломства (eine Falle stellen [9]); 5) корисливості (aus jeder Blüte Honig saugen [17]); 6) пихатості (Rosinen im Kopf haben [14]); 7) апатії, байдужості (ohne Saft und Kraft sein [10]); 8) економності (nach der Schnur leben [17]); 9) марнотратства (von der Schnur leben [17]); 10) прямоти, відвертості (sich (D.) kein Blatt vor den Mund nehmen [10]); 11) мінливості (die Farbe wechseln [16]); 12) ввічливості (den Hut lüften [17]); 13) зверхності, владності (etw. im Zaum halten [14]). Як бачимо, дане фразеосемантичне поле – одне з найрепрезентативніших у творчому доробку Й. Рота, охоплює ФО в основному з негативними конотаціями, що найменують засуджувані в суспільстві внутрішні індивідуальні якості людини.

Фразеосемантичне поле фразеологізмів, які експлікують емоційний стан індивіда (14,39%), включає два мікрополя ФО на позначення: 1) почуттів особистості, наприклад суму (sich (D) Asche aufs Haupt streuen [15]); 2) міжособистісних почуттів і стосунків (j-n von der Tür weisen [17]). За кількісними параметрами переважають ФО, в значенні яких актуалізована сема "міжособистісні відносини". Вибір таких фразеологізмів зумовлений специфікою творчості Й. Рота, в центрі якої не лише людина, її проблеми, а й сповнена горя доля цілих народів до і після Першої світової війни.

Питому вагу серед фразеологізмів з назвами предмета побуту складають ФО фразеосемантичного поля, в якому знаходить реалізацію соціальний статус людини, її трудова діяльність і повсякденні заняття (27,26%). Це поле формують мікрополя фразеологізмів для номінації: 1) соціальної ієрархії суспільства за критерієм "бідний/багатий" (im Fett sitzen); 2) діяльності і побутових занять індивіда (das Bett machen [12]). Найменш чисельними виявилися ФО на позначення соціального положення людини в суспільстві, а найбільшою вживаністю характеризуються фразеологізми, що покривають семантичний простір "Діяльність і побутові заняття людини".

Крім 4 великих фразеосемантичних полів ФО, які демонструють особливості фізіологічного, інтелектуального, психологічного, емоційного й соціального розвитку людини, а також її діяльності і заняття, ми вбачаємо за необхідність виділити ще одне незначне фразеосемантичне поле ФО, що охоплює назви людини та її характеристики (3,79%). Ось, наприклад, ein Mann von Schrott und Korn [11], auf lautlosen Sohlen [12]. З останнього прикладу видно, що під вправним пером Й. Рота ФО auf leisen Sohlen [8, с. 710] зазначає синонімічної субституції, що позначається на її семантиці: вона конкретизується.

Антропоцентризм фразеопростору Й. Рота проявляється не тільки в сигніфікативно-денотативному змісті ФО, а й в конотаційному забарвленні об'єктів фразеологічної номінації. Як зазначає О. Ігнатенко, більшість фразеологізмів має постійну стійку конотацію в своєму значенні [2, с. 10]. Виходячи з цих міркувань,

варто проаналізувати макрополе ФО з лексичним компонентом на позначення традиційного побуту німців, які відбивають ментальні характеристики людини та її діяльність, у творах Й. Рота за шкалою позитивний/негативний, тобто взяти до уваги конотацію, яка лежить в основі фразеологічної сполуки. За критерієм позитивна/негативна оцінка превалюють ФО з негативним смисловим наповненням (54, 46%), як, наприклад, *in die Zange nehmen* [18]. Помітно менший відсоток становлять фразеологізми з позитивним забарвленням (45, 54%), приміром, *j-m den Hof machen* [9]. Кількісна перевага ФО, що виражають негативну оцінку фрагмента дійсності, пов'язаного з людиною, пояснюється акцентом автора на тих суспільних і соціальних катаклізмах, що спричинили моральну деградацію індивіда.

Використовуючи ФО з лексичним компонентом на позначення німецького побуту перш за все як засіб влучної й образної характеристики ментальних рис людини, Й. Рот часто виходить за межі традиційного вживання фразеологізмів, креативно їх модифікує, вдаючись до загальноприйнятих способів трансформації ФО. Слід зауважити, що процес модифікації фразеологічного фонду німецької мови у творах письменника супроводжується зміною семантики. Фразеологічні модифікації Н. Тимошук називає одним із головних компонентів творення індивідуального авторського стилю Й. Рота [7, с. 110]. ФО, які містять у своєму складі назву предмета побуту, зазнають у художніх текстах письменника різних видів модифікування: 1) субституції (структурно-семантична зміна ФО шляхом заміни одного чи двох компонентів фразеологізму на інші, часто синонімічні): *mit etw. keinen Hund hinter dem Ofen hervorlocken* [8, с. 378] → "Welchen Arbeiter lockst du damit hinter seinem Ofen hervor?" [12, с. 409]; 2) еліпсу (структурно-семантична трансформація ФО, опущення одного з компонентів фразеологічної сполуки, за винятком стрижневого елемента): *mit der Tür ins Haus fallen* [8, с. 336] → *ins Haus fallen* [10, с. 16]; 3) експансії (структурно-семантичний тип модифікації, розширення структури ФО за рахунок однієї лексеми чи кількох): *das tägliche Brot* [4, с. 124] → "Männer waren ihr tägliches, nächtliches Brot gewesen" [13, с. 393]; 4) інверсії (вид синтаксичної модифікації, який полягає у зміні звичного порядку слів у структурі ФО): *j-d hat Geld wie Heu* [4, с. 252] → "Geld hast wie Heu" [13, с. 390]; 5) морфологічної модифікації (структурна трансформація ФО, яка полягає, наприклад, в зміні граматичного числа компонентів): *seinen Faden spinnen* → *Fäden spinnen* [18, с. 571]; 6) дистантному розташуванню, часто з використанням вставних конструкцій (вид синтаксичної модифікації): "Vom Norden und vom Süden werden wir die Russen packen, verstehen Sie, in einer Zange." [18, с. 527]; 7) дефразеологізації ("руйнування ФО, вільне трактування усталеної ФО, при якому зберігається образ, що лежить в основі ФО, у більшості випадків зберігаються також лексеми-конституенти ФО, але порушується структура формативу" [7, с. 172]): *Mir liegt es wie Blei in den Gliedern* → "... und sofort auch intonierte die Kapelle die persische Nationalhymne. Wie Blei legte sie sich auf alle Glieder" [13, с. 379]) та інших видів трансформації ФО.

Експресія художнього мовлення Й. Рота посилюється шляхом одночасної актуалізації кількох способів трансформації всередині одного фразеологізму, тобто завдяки конвергенціям: *mit Nadeln stechen* → *mit hunderttausend köstlichen,*

kristallinen Nadeln sprühen [9] (експансія + субституція). За словами Н. Тимошук, конвергенції як фразеологічні модифікації з різносторонніми виражальними можливостями і максимально лаконічною формою виступають характерною рисою ідіостилю Й. Рота [6, с. 12]. Модифіковані ФО набувають у текстах творів письменника неабиякої емоційності та виразності, часто підкреслюють важливу думку автора, увиразнюють його художнє мовлення, сприяють досягненню лаконізму й чіткості висловлювання.

Висновки. Проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що стрижневий лексичний компонент на позначення німецького побуту у складі фразеологізмів, зафіксованих у романах Й. Рота, репрезентує елементи повсякденного життя німецького народу, а внутрішня форма ФО виражає особливості національного світобачення переважно на ментальні характеристики людини та її діяльність. Щодо семантичної організації фразеопростору Й. Рота, то в центрі зафіксованого нами фразеологічного масиву з лексичним компонентом на позначення предмета німецького побуту знаходиться людина як розумна, психоемоційна й соціальна істота. Неодноразове використання того чи іншого фразеологізму, наприклад *auf leisen Sohlen* (зустрічається в кількох творах Й. Рота), – це показник його актуальності в свідомості автора. За допомогою влучних ФО письменник не стільки характеризує об'єкт художнього зображення, скільки дає йому позитивну чи негативну оцінку.

Список літератури

1. Большая советская энциклопедия. – М., 1971. – Т. 4. – С. 183.
2. Игнатенко О. Н. Фразеологизмы с компонентами, выраженными конкретно-предметной лексикой, в современном русском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 "русский язык" / О. Н. Игнатенко. – Тверь, 1993. – 15 с.
3. Маслова В. А. Культурно-национальная специфика русской фразеологии / В. А. Маслова // Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках / Отв. ред. В. Н. Телия. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 69-75.
4. Німецько-український фразеологічний словник. У 2-х т. / Уклад.: В. І. Гаврись та ін. – К.: Рад. Школа, 1981. – Т. 1. А-К. – 416 с.
5. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвистический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1996. – 283 с.
6. Тимошук Н. П. Функціонування фразеологізмів у романах Йозефа Рота: автореф. дис.... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "германські мови" / Н. П. Тимошук. – Львів, 2005. – 19 с.
7. Тимошук Н. П. Функціонування фразеологізмів у романах Йозефа Рота: дис.... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "германські мови" / Н. П. Тимошук. – Чернівці, 2005. – 213 с.
8. Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. – 2., neu bearb. und aktual. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2002. – 955 S.
9. Roth J. Beichte eines Mörders // Joseph Roth Werke. – 6. Band. – Romane und Erzählungen 1936-1940. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 1-125.
10. Roth J. Das falsche Gewicht // Joseph Roth Werke. – 6. Band. – Romane und Erzählungen 1936-1940. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 127-223.
11. Roth J. Das Spinnennetz // Joseph Roth Werke. – 4. Band. – Romane und Erzählungen 1916- 1929. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 63-146.
12. Roth J. Die Flucht ohne Ende // Joseph Roth Werke. – 4. Band. – Romane und Erzählungen 1916-1929. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 389-496.

13. Roth J. Die Geschichte von der 1002. Nacht // Joseph Roth Werke. – 6. Band. – Romane und Erzählungen 1936- 1940. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 347-514.
14. Roth J. Die Kapuzinergruft. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2000. – 200 S.
15. Roth J. Hiob // Joseph Roth. Romane. – Bd. 1. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1994. – S. 105-239.
16. Roth J. Hotel Savoy // Joseph Roth Werke. – 4. Band. – Romane und Erzählungen 1916- 1929. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 147-242.
17. Roth J. Radetzkymarsch. – Amsterdam: Kiepenheuer & Witsch, 1999. – 413 S.
18. Roth J. Zipper und sein Vater // Joseph Roth Werke. – 4. Band. – Romane und Erzählungen 1916-1929. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 501-607.

Коцюба А.П. Етнокультурное своеобразие фразеологизмов с лексическим компонентом для обозначения традиционного быта немецкого народа в произведениях Йозефа Рота // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 1. – С.118-123.

В статье освещена семантическая организация и оценочный параметр фразеологических единиц с названием предмета немецкого быта в произведениях Йозефа Рота, выделены основные типы их модифицирования.

Ключевые слова: *фразеологическая единица с лексическим компонентом, быт, фразеосемантическое поле, коннотация, номинация, фразеологическая модификация.*

Kotsyuba O. Ethnocultural identity of phraseological units with the lexical component on the description of the traditional life of the German people in Joseph Roth's works // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 1. – P.118-123.

In the article the semantic organization and the appraisal parameter of the phraseological units containing a denomination of German household items in J. Roth's creative inheritance are analyzed, the main types of their modification are determined.

Key words: *phraseological unit with a lexical component, everyday life, phraseosemantic field, connotation, nomination, phraseological modification.*

Поступила до редакції 02.03.2011 р.